

Ta hand om modernismens bebyggelse

BALKONGER

HUS HÖR HEMMA I SIN URSPUNGSTID

Ett hus har sina rötter i sin ursprungstid, som avspeglas i materialval och i utformningen av allt från själva huskroppen till de små detaljerna. Det är lätt hänt att varje ägare låter sina idéer eller samtidens trender styra vad som händer med huset. Men låt också husets historia och dess ursprungstid fortsätta att komma till tals. På så sätt kan huset fortsätta att berätta sin historia.

Modernismens byggnader har ofta ganska få dekorativa detaljer. Att vara rädd om grundläggande funktionella byggnadsdelar som fönster, entréer och balkonger betyder därför särskilt mycket. Dessa står för betydande delar av det tidstypiska uttrycket.

1930-talets balkonger hade ofta släta fronter och sträckte sig kring byggnadens hörn.

BALKONGER - EN VIKTIG BYGGNADSDDEL

Alltsedan 1800-talets början har balkongen använts som både dekorativt och funktionellt inslag i bostadshusens arkitektur. Med funktionalismens inträde på 1930-talet kom i stort sett alla lägenheter att förses med balkong. Luft och ljus var viktigt. Balkonger är utsatta byggnadsdelar som regelbundet behöver underhållas. Flerbostadshusens balkonger är idag en mycket uppskattad resurs, varför tillbyggnad och utvidgning av balkonger blivit vanliga. Detta påverkar såväl den enskilda byggnadens arkitektur som upplevelsen av området. Det finns därför ibland skäl att avstå från ombyggnad. I andra fall kan genomtänkt gestaltning samt antikvarisk och teknisk konsultation ge utrymme för varsam förändring. Bygglov krävs för åtgärder på balkonger inom detaljplan eller inom yta med områdesbestämmelser. Husets arkitektur, kulturhistoriska värden och varsamhetsbestämmelser ger vägledning.

MODERNISMENS BALKONGER

1930- och 40-tal

I funktionalismens arkitektur var balkongerna närmast självklara. Fler och större balkonger gav uttryck för dåtidens strävan efter ljus och frisk luft. Nu fick den invändiga planlösningen styra var balkongerna skulle sitta. "Form följer funktion" var ett vägledande förhållningssätt i tiden. Långsträckta balkonger som löpte över flera rum och lägenheter var inte ovanliga. Smidesräckan med släta eller sinuskorrigerade fronter i plåt dominerade. Fronten hade ofta rundade hörn och balkongerna var alltid målade. 1940-talets balkonger var snarlika 1930-talets men oftast mindre. Små, utanpåliggande balkonger med rätvinkliga eller svagt rundade hörn och fronter täckta av sinuskorrigerad plåt var mycket vanliga.

1950-tal

Karaktäristiskt för 1950-talet är en ökad lekfullhet och fantasirikedom i utformningen av byggnadsdelar. Balkongen var en självklar del av den moderna bostaden. Bostadshus utan balkong var ovanligt. Balkongerna placerades både utanför eller delvis indragna i fasaden och det blev vanligt med så kallade franska balkonger, ofta med smäckra smidesräckan. Smidet utgjorde överlag basen i balkongräckans konstruktion. Rena smidesräckan blev mer dekorativt gestaltade. Det dominerande frontmaterialet var dock sinuskorrigerad plåt. Inte sällan monterades frontplåten på räckets insida. Mot slutet av seklet användes även eternit- och betongskivor. Ett nytt inslag i det sena 50-talets balkonger var genombrutna fronter med plats för en blomlåda.

Ytor för ljus och luft. Typiska balkonger från 1950-talets mitt. Gjuten bottenplatta, fronter i finsinskorrugerad plåt målad i en kulör som bildar accent till fasaden samt en utanpåliggande ram med räcke av målat smidesjärn.

1960- och 1970-tal

1960-talets balkonger utfördes allt oftare helt eller delvis indragna från fasadlivet. Vanligt var att bottenplattorna bars upp av utanpåliggande betongskärmar. Längden på balkongen motsvarade inte sällan bredden på innanför liggande rum. Järn som räckesmaterial ersattes successivt av galvaniserat stål eller anodiserad aluminium. Balkongerna kläddes vanligen med betong eller plåt. För plåtfronterna övergavs den sinuskorrugerade stålplåten alltmer till förmån för trapetskorrugerad aluminiumplåt. Även fronter i eternit förekom. Balkongerna som byggdes under 1970-talet påminner om 60-talets balkonger, huvudsakligen utförda i massproducerade material som betong och trapetskorrugerad aluminiumplåt.

KONSTRUKTION

Under hela 1800-talet och fram till 1940-talet var balkongernas bärande konstruktion likartad. Kantbalkar av järn spändes in i byggnadens bjälklag och utgjorde en ram för plattan. Plattan fylldes med betong eller täcktes med en plåtskiva. På 1930-talet belades plåtskivan ofta med klinkers. Smidesräckena monterades antingen i balkarnas ovansidor eller på yttersidorna. Från 1940-talet byggdes balkongerna istället med gjutna armerade plattor - en följd av den brist på järn som andra världskriget förde med sig. Balkongplattan utgjorde en förlängning av bjälklaget. Bottenplattorna kunde ha ytskikt av papp eller asfalt och isoleras med ingjutna träullsplattor. Principen var densamma för 1960- och 70-talshusen, även om plattorna då kunde utgöras av förtillverkade element. Isoleringen ersattes av en vattentät betong som gjorde plattorna mer beständiga. Räckena monterades i plattornas kanter genom ingjutning eller fastbultning.

VÅRDA OCH RENOVERA

Balkonger behöver liksom andra byggnadsdelar underhållas. Räcken i stål och plåt kan genom regelbundna målningsintervall vidmakthållas i gott skick, medan en gjuten balkongplatta kan komma att behöva mer eller mindre omfattande åtgärder på grund av rost- och frostsprängning. Krigsårens lägre betongkvalitet har här bidragit till ett ökat renoveringsbehov.

Balkongfronter bör i första hand renoveras istället för att bytas. Fronter i plåt rengörs från lös färg och rost och målas därefter. Ytlig rost är oftast enbart ett estetiskt problem. När rostangreppet är så stort att plåten försvagas måste emellertid kompletteringar ske eller hela fronten bytas. Aluminiumplåtar från 1960- och 1970-tal rostas inte men kan behöva en uppfräschning eller bytas på grund av mekaniska skador. Ersättningsplåt bör efterlikna den ursprungliga plåten, även till kulör.

Eleganta 1950-talsbalkonger med fronter helt i smide. Balkongerna har renoverats med målning av smidet och utbyte av balkongplattan (överst). Plåtfronter med genombrutna partier i smide var vanligt under 1950-talet, liksom användning av smide vid franska balkonger och i detaljer som blomlådeshållare (mitten, underst).

BYGGNADSVÅRDPERSPEKTIV

Kontinuerligt underhåll av ursprungliga delar istället för att utbyten mot nytt är en viktig princip för god byggnadsvård. Av delar som verkligen är uttjänta bör inte bytas mer än nödvändigt och dessa bör bytas mot material och utföranden som motsvarar det befintliga. För fasader innebär det att prioritera lokala lagningar där skadorna finns framför utbyten av hela fasadytor. För putsade fasader och betongytor är tvättning av ytskikten en lämplig förstahandsprioritering.

Det finns flera poänger med att vårda och underhålla husets befintliga delar. Genom regelbundet underhåll minimerar man antalet kostsamma större utbyten av skadade delar. Ofta är de ursprungliga delarna av hög kvalitet, hantverksmässigt och omsorgsfullt framställda. De ursprungliga delarna tillhör också byggnadens identitet. De gör byggnaden till en pusselbit i närområdets historia, de berättar om tiden när huset är uppfört. De visar på sin tids arkitektur och samhällsutveckling. Att ta hand om det befintliga innebär också ett resurshushållningstänkande.

Kontakt med exempelvis en byggnadsantikvarie kan vara till hjälp för att peka på husets viktigaste kulturhistoriska karaktärsdrag och att prioritera bland tänkta åtgärder. Inför förändring av byggnader med kulturhistoriska värden kan en antikvarisk förundersökning tas fram och användas som planeringsunderlag. Det är viktigt att lära känna sitt hus och dess kvaliteter innan man skrider till verket med en renovering. Tag dig tid att tänka efter före! Ställ också krav på hantverkarens kunskaper om varsam ombyggnad.

Både slätplåt och sinuskorrugerad plåt likt den som monterades på balkongerna under perioden 1930-1960 finns i nyproduktion från enskilda tillverkare. Att använda frontplåt som överensstämmer med den ursprungliga eller har en tidstypisk karaktär är av stor betydelse för hela byggnadens uttryck. Trapetskorrugerad plåt tillhandahålls i den vanliga bygghandeln.

Även smidesräcken bör i första hand renoveras, i annat fall ersättas med nya smidda sådana. Efterliknande räcken i aluminiumprofiler saknar den exklusivitet och kvalitetskänsla ett äkta smidesräcke har och bör inte användas som ersättningsmaterial, i synnerhet inte

1960-talets balkonger var ofta antingen helt indragna så att de hamnade i liv med fasaden, eller som här omgivna av sidoskärmar.

där särskilda krav på kulturhistorisk och arkitektonisk anpassning ställs. Smidesräcken tillverkas fortfarande enligt hantverksmässiga principer och anpassningar och nytillverkning kan därför ske helt i enlighet med det ursprungliga utförandet. Äldre räcken är som regel lägre än vad dagens standard (1,1 meter) tillåter. Detta avhjälpes lämpligen genom att räckets höjs med nytt smide. Balkongplattan kan renoveras antingen genom att skadad betong tas bort och ny gjuts dit, eller genom att en helt ny platta monteras.

UTVIDGNING, INGLASNING OCH TILLÄGG

En stundande balkongrenovering ger ofta upphov till diskussion om utvidgning med avsikten att skapa ett attraktivt, möblerbart uterum. Vad som anses vara lagom storlek överensstämmer inte alltid med vad som är lämpligt arkitektoniskt eller kulturhistoriskt. En ändring av balkongstorlek påverkar hela byggnaden, liksom dess närområde. Äldre balkonger har ofta ett djup på omkring 1 meter, vilket skall jämföras med dagens vanligt förekommande djup på 1,4 meter. Påverkan på byggnaden kan alltså bli stor, också vad gäller konstruktionens bärlighet och minskat ljusinsläpp i underliggande lägenheter. I en del fall bör utvidgning av balkongerna helt undvikas. I andra fall kan en måttfull utvidgning vara möjlig med rätt val av material och utformning.

Det går att underhålla balkongerna och samtidigt bevara dess karaktär. Här behålles befintlig smidesram och ny frontplåt motsvarande den äldre monterades.

Ofta knyts också en önskan om inglasning av balkonger till utvidgningsplanerna. Även detta är en åtgärd som i hög grad kan påverka byggnadens karaktär och förvandla smäckra balkonger till kantiga lådor. Såväl balkongutvidgning som inglasning är i regel bygglovpliktiga. Antikvarisk kompetens bör också konsulteras för en bedömning av åtgärdens påverkan på byggnadens kulturhistoriska karaktär. Att under projekteringen ta sig tid att hitta lösningar som är varsamma gentemot den ursprungliga karaktären lönar sig.

Motsvarande hänsynskrav gäller också vid komplettering av modernismens bebyggelse med helt nya balkonger. Ett sådant tillägg bör noggrant övervägas utifrån byggnadens arkitektoniska och kulturhistoriska värden. Åtgärden är bygglovpliktig och lämpligheten i åtgärden ska således prövas hos kommunen. När en komplettering av balkonger blir aktuell bör såväl arki-

BYGGLOV

Även när en förändring inte kräver bygglov gäller Plan- och bygglagens allmänna varsamhetskrav. Det säger att ändring av byggnad ska ske varsamt så att byggnadens karaktärsdrag och bl a kulturhistoriska värden tas tillvara.

Inför vissa förändringar av en byggnad krävs att fastighetsägaren söker bygglov hos kommunen. Kraven är högre ställda för bebyggelse inom detaljplanelagt område. Här krävs bygglov för att byta kulör på byggnaden, att byta fasadmateriell och att byta taktäckningsmaterial.

För en- och tvåbostadshus gäller dessa krav förändringar som väsentligt ändrar byggnadens/områdets karaktär. För flerbostadshus gäller dessa krav generellt och därtill krävs bygglov för uppförande av skyddad uteplats, skärmtak, takkupa, tillbyggnad (för en- och tvåbostadshus får man vanligen göra en tillbyggnad på max 15 kvm utan bygglov) samt uppförande av komplementbyggnad.

För särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan bygglovkraven vara högre ställda. Sådana utpekanden av enskilda hus kan ske i detaljplan och/eller i t ex kulturmiljöprogram. Även utan sådant utpekande kan en byggnad bedömas ha sådana värden vid en bygglovprövning. Tag hjälp av kulturmiljöprogram eller antikvarisk kompetens för att utreda detta.

För en byggnad utanför detaljplanelagt område är bygglovsplikten ofta mindre omfattande. Vissa åtgärder är anmälningspliktiga trots att de inte kräver bygglov. Det allmänna varsamhetskravet gäller även här och förändringen kan nekas med hänvisning till byggnadens kulturvärden. Tag kontakt med kommunen i det enskilda fallet.

tekt som antikvarie konsulteras. Husets arkitektur bör vara vägledande för placering och val av nya balkonger.

Balkongernas placering påverkar stadsbilden och det offentliga rummet. På hus belägna i anslutning till en gata bör nya balkonger i många fall undvikas. Detsamma gäller när gårdssidan öppnar sig mot gata eller park och på så vis utgör en del av det offentliga rummet. Osynlig bäring av balkongplattan bör eftersträvas. På ljust putsade hus bör en balkongplatta väljas vars undersida kan putsas eller målas i fasadkulören. På tegelhus är det lämpligt att måla bottenplattan med ljus kulör för att minimera ett försämrat ljusinsläpp i lägenheten under.

KONTAKTA OSS GÄRNA OM DU VILL VETA MER!

054-701 19 00, förnamn.efternamn@varmlandsmuseum.se
Värmlands Museum, Sandgrund, Karlstad

varmlandsmuseum.se

Värmlands Museum